

6. Zaporozhets, V. P. (2015), “Live tree of traditions: “Aspects of creative of Vyzhnytsia carving School in 1990–2015 years”, *Metodychnyi posibnyk rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii “Mystetska osvita: tradytsii, suchasnist, perspektyvy”* [Methodical manual for Regional Scientific Conference “Art Education: Tradition, Modernity, Perspectives”], Vyzhnytsia, October 15, 2015, Vyzhnytsia, Cheremosh, pp. 22–27. (in Ukrainian).
7. Kara-Vasyliieva, T. and Chehusova, Z. (2005), *Dekoratyvne mystetstvo Ukrainy XX stolittia* [Decorative art of Ukraine in the twentieth century], Kyiv, Lybid. (in Ukrainian).
8. Lyzun, Z. P. (2007), Teachers of College – masters of arts and crafts, *Nimchych* [Nimchych], pp. 170–176. (in Ukrainian).
9. Popiuk, I. (2011), Vyzhnytsya College of Applied Arts – Regional Art School, *Ukrainska akademiia mystetstva* [Ukrainian Academy of Arts], Vol. 18, pp. 56–64. (in Ukrainian).
10. Slyzhuk, M. (2015), The creative legacy of Folk Art of Dmytro Kuoric in the context of the revival of artistic woodworking in Bukovyna, *Tezy dopovidei II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi studentskoi konferentsii “Mystetstvo XX–XXI stolit: problemy, postati, perspektyvy* [Proceedings of the Second All-Ukrainian scientific student conference “Art of XX–XXI century: problems, figures and prospects”], Uzhgorod, 26–27 March 2015, Uzhgorod, Grazhda, pp. 76–77. (in Ukrainian).
11. Stankevych, M. (2002), *Ukrainske khudozhnie derevo* [Ukrainian art wood], Lviv, Institute of Ethnology National Academy of Sciences of Ukraine. (in Ukrainian).
12. Shevchenko, Ye. (1997), *Narodna derevoobrobka v Ukraini. Slovnyk narodnoi terminolohii* [People’s woodworking in Ukraine. Dictionary of people terminology], Kyiv, Artania. (in Ukrainian).
13. Shukhevych, V. (1997), *Hutsulshchyna. Persha i druha chastyny. Repryntne vydannia* [Hutsulshchyna. The first and second parts. reprint edition], Verkhovyna, Hutsulshchyna. (in Ukrainian).

УДК 930.2:75 (477.82) “12”

Олена Білик

ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ – ГЕРАЛЬДИЧНИЙ СИМВОЛ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті на основі комплексного аналізу писемних, геральдичних, архітектурних і археологічних джерел розкрито використання символу двоголового орла на території Галицько-Волинської держави. Визначено, що його поширенню сприяли античне походження і почесне місце у візантійській традиції, а також надзвичайна популярність цього образу в давньоруському мистецтві. Охарактеризовано художньо-релігійний символ двоголового орла як невід’ємного елемента давньоруського декоративно-прикладного мистецтва.

Ключові слова: Галицько-Волинська Русь, геральдика, герб, орел, Холм.

Елена Билык

ДВУГЛАВЫЙ ОРЕЛ – ГЕРАЛЬДИЧЕСКИЙ СИМВОЛ ГАЛИЦКО-ВОЛЫНСКОГО ГОСУДАРСТВА

В статье на основе комплексного анализа письменных, геральдических, архитектурных и археологических источников раскрыто использование символа двуглавого орла на территории Галицко-Волынского государства. Определено, что его распространению способствовали античное происхождение и почетное место в византийской традиции, а также чрезвычайная популярность этого образа в древнерусском искусстве.

Охарактеризованы художественно-религиозный символ двуглавого орла как неотъемлемого элемента древнерусского декоративно-прикладного искусства.

Ключевые слова: Галицко-Волынская Русь, геральдика, герб, орел, Хелм.

Olena Bilyk

HEADED EAGLE – HERALDIC SYMBOL OF GALICIAN-VOLYN STATE

In the Old art, especially in architectural decoration of 11th-13th century, only the image of a single-head eagle was found, while in the Byzantine cultural circle the image of a double-headed eagle was known. In the recent years, as result of searches on the territory of ancient Halych, several works of decorative-applied a picture of a double-headed eagle were found. Therefore, the main objective of this research is to try to figure out the functionality and the iconographic program of works art of such content.

The artists of Galician architectural school borrowed artistic symbol of a single-head eagle from Kyiv monument art architecture of Malopolska. It is widely used in the decoration of ceramic tiles that veneers floors and walls of ancient temples and palaces. Similar ornamental motifs are found the architectural decoration in Volodymyro-Suzdal Rus. From the area of monumental sculpture, the image of an eagle was used as models by Galician goldsmiths in the production of bracelets, signets and rings.

Equally rich in heraldic and history is a symbol of a double-headed eagle. Artistic-religious image of a double-headed eagle has Eastern origin. The most ancient images belong to the 12th century BC. In ancient Rome it was considered as the main emblem of the pagan god Jupiter and of the Roman Empire. The emblem of a bird of prey was personally used on their banners by outstanding military Roman leaders Pompey and Julius Caesar. In the Empire the image of double-headed eagle was used as a symbol of power and state emblem that had been started by Constantine the Great from 326 year. Archeological finds from the territory Ukraine argue that the leaders of tribal and military alliances in different periods of ancient history used the eagle as a symbol of power.

In describing of the architectural construction in Holm, which was started by Prince Danylo Romanovych in 40–50 years of the 13th century, impresses the mention a monumental pedestal with the image of headed eagle. In Ukrainian and foreign historiography and art criticism, a liberally of scientific papers was accumulated in which the authors argued that it was the coat of arms of Halician-Volyn state. Sights of decorative and applied art that were recently discovered near the Galician church of St. Panteleimon, not only confirm these hypotheses, but also prove the starting of heraldic tradition with an eagle by Prince Roman Mstyslavych (1199–1205). He combined Galicia and Volyn and in honor of this event he built Panteleimon church in Galicia.

However, in the article a deep analysis of art criticism of discovered works of art is made, displayed their analogy in medieval art, convincingly shown, how an artistic work of Galician artists found application in the structure of public administration and diplomatic ties of rulers of Galicia-Volyn state.

New sights of artistic crafts significantly enrich our knowledge of the spiritual culture of Old Rus civilization.

Key words: *Galicia-Volyn Rus, heraldry, emblem, eagle, Chelm.*

Національна символіка має величну і неповторну історію. Учені з різних напрямків наукових досліджень геральдики Галицько-Волинської держави ведуть тривалу суперечку про те, яке зображення виконувало роль основного символу князівства. Сучасні дослідники одноставно сходяться на думці, що основними символами, котрі функціонували як територіальні знаки Галицько-Волинської Русі XII–XIV ст., були: 1) двоголовий орел; 2) лев; 3) галка; 4) прямий хрест. Аналіз різних видів історичних джерел з використанням новітніх досягнень археологічної науки та спроби доведення, що в епоху, коли Галицько-Волинською державою правили Роман Мстиславич (1199–1205) і Данило Романович (1245–1264), головним геральдичним символом був двоголовий орел, є актуальною проблемою даного дослідження.

Згадану проблему в історіографії частково розкрито у працях В. Александровича [1], С. Висоцького [2], А. Гречила [4–5], які висвітлили генезу геральдичних символів, у тому числі двоголового орла. Також відповіді на дані питання наявні у монографічних дослідженнях І. Крип'якевича [11], Б. Томенчука [21], О. Майорова [13], М. Макаренка [14], Т. Ткачука [20] та ін., присвячених історії і мистецтвознавству Галицько-Волинської держави.

Мета статті – дослідити та висвітлити символ двоголового орла як невід'ємного елементу давньоруського декоративно-прикладного мистецтва.

Розповідаючи про храми, які князь Данило Романович спорудив у Холмі в 40-х роках XIII ст., укладач холмської частини Галицько-Волинського літопису, зокрема, зазначив: “За поприще од города стоїть також башта кам'яна, і на ній – орел кам'яний вирізьблений; висота ж каменя – десять ліктів, а з верхівками і підніжжями – дванадцять ліктів” [12, с. 419].

Сучасні українські дослідники часто послуговуються цим перекладом Іпатіївського літопису, який зробив Леонідом Махновцем. Але в такому випадку зрозуміти мистецьку сутність унікального пам'ятника з орлом в околицях Холма буде неможливо. Слідуючи за буквою літопису, ми довідуємося: “**Стоить же столпъ поприща ѿ горо камень, а на нѣмъ врелъ камень изваганъ, вьсота же камени десѣти лакотъ, с головами же и с подножьками вѣ лакотъ**” [8, стб. 845].

Російський історик Дмитро Іловайський першим з дослідників мистецтва Галицько-Волинської Русі висловив здогад, що князь Данило спорудив стовп (колону) або чотиригранну вежу, на верху якої стояв висічений з каменю двоголовий орел. Зображення орла мало би символізувати знамено чи герб держави [7, с. 4]. Версію про двоголового орла на холмському пам'ятникові повторив відомий галицький церковний історик Антон Петрушевич [16, с. 467].

На думку Михайла Грушевського, різьблене зображення двоголового орла прикрашало одну зі сторожових веж-замків, що захищали підступи до Холма. Визначний історик здогадувався, що від цієї вежі вціліли залишки оборонної мурованої споруди оборонного характеру біля села Білавина на р. Угорці [6, с. 384]. Іван Крип'якевич однозначно вважав літописну споруду поблизу Холма стовпом, а не вежею. “З цього опису виходить, що скульптура зображала двоголового орла, – роздумував учений. – Неясно, чи це була тільки архітектурна прикраса стовпа, чи герб. Якщо це княжий герб, то він належить Данилу, який побудував цей “стовп” разом з іншими холмськими укріпленнями. Цікаво було б з'ясувати, як цей герб знайшовся в Галицько-Волинському князівстві. В тому часі двоголовий орел був гербом візантійських імператорів” [11, с. 154]. Аналізуючи родові знаки і герби галицько-волинських князів, академік І. Крип'якевич мав усі підстави вважати зображення орла геральдичним символом Данила Романовича. Справа в тому, що український історик XVII ст. Феодосій Софонович, описуючи битву під Ярославом 1245 р., залишив цікаві спогади. Напередодні бою над княжими військами літали з криком орли і сумірне вороння, що Данилові дружинники сприйняли як добрий знак, бо орел був їхнім гербом [19, с. 146]. Більше того, в записах одного з останніх українських літописців знаходимо і власну інтерпретацію зображення холмського орла: “**В тои же церкви олтарь свѣтго Димитрия предъ дверми вогоцѣнными. Того олтаря стоить тис, здалека принесенныи от города, поприще постановилъ, столпъ каменныи и на немъ орелъ каменныи вывитыи. Вьсота того каменного орла десѣть локти з головою и с подножкомъ двенатцѣть локтин.**” [19, с. 155].

Отже, автор “Хроніки” мав на увазі велетенський постамент орла, висота якого сягала п'яти метрів, а з головою та підніжжями – шести метрів. Опис Ф. Софоновича розбурхував уяву новітніх істориків і вони, як, наприклад, Микола Котляр, поміщували літописну пам'ятку на башті одного із замків поблизу Холма [9, с. 240]. Ідентично мислили й історики мистецтва. Видатний російський мистецтвознавець Микола Воронін у серії публікацій післявоєнного періоду зосередив увагу на “величезній” скульптурі птаха. Український дослідник Микола Макаренко тлумачив голови з підніжжями і скульптурне зображення орла на стовпі як річ звичайну в романському мистецтві [14, с. 90]. На наш погляд, найоптимальніше наблизився до розуміння образу орла в передмісті Холма радянський дослідник Олександр Некрасов. Він вбачав у холмській скульптурі візантійську

емблематику чи її місцеву модифікацію. Подібні зображення в мистецтві XII–XIII ст. добре відомі завдяки пам'яткам візантійського кола [15, с. 136].

Нема нічого дивного, що візантійську емблематику запозичили володарі Галицько-Волинської держави, адже свого часу вона прийшла до Константинополя з Риму, де орла вважали символом Юпітера і самої Римської республіки. На хоругві Помпея містився срібний орел на блакитному полі, а в Юлія Цезаря – золотий орел на яскраво-червоному полі. Візантійські імператори у різні часи обирали своїм геральдичним символом одноголового або двоголового орла. У Візантії використання зображення двоголового орла як символу влади започаткував Костянтин Великий. Заснувавши нову столицю імперії Константинополь, він у 326 р. вибрав своїм гербом золотого двоголового орла на яскраво-червоному тлі.

Підвіски з геральдичною символікою Римської імперії були популярними як прикраси на українських землях в II–IV ст. На знайденій поблизу с. Городище Зборівського району на Тернопільщині свинцевій підвісці зображений орел з розкритими паралельно до тулуба крилами та головою, повернутою вліво (рис. 1.). На той час іконографія орла посіла почесне місце і в християнському мистецтві [17, с. 119].

Історик Володимир Пшик також вбачав у скульптурі орла її візантійський родовід. У світлі його концепції, така емблематика на Галицько-Волинській Русі могла з'явитися після вимушеної втечі сюди візантійського імператора Олексія III Ангела близько 1204 р., коли біля Холма споруджували вежі у Столп'є і Білавіно [18, с. 53]. Геральдист Андрій Гречило запропонував оригінальну художню реконструкцію герба Данила Галицького: “Отже, можна припустити, що орла вирізьбили на великій плиті (можливо, вона мала форму щита), а її верхній і нижній краї й були отими, не зовсім зрозумілими, “головами й підніжками” [4, с. 81].

Проблема мистецького образу холмського орла належить до кола наукових зацікавлень львівського історика мистецтва Володимира Александровича. У ґрунтовній статті, присвяченій суто цій темі, він спробував відтворити художню структуру загадкового постаменту. За аналогіями, відомими з архітектурних пам'яток Боголюбово у Володимиро-Суздальській Русі, дослідник аргументовано довів, що зображення орла було на кам'яному стовпі під капітеллю зі скульптурами чотирьох облич, на якій вирізьблені небесні охоронці-ангели [1, с. 99–100].

Єдине, про що ми можемо з упевненістю говорити, намагаючись уявити зображення орла, це те, що воно було виконано у техніці рельєфного різьблення. Однак у літописному тексті немає жодного натяку на конкретну іконографію самого геральдичного символу. Загальний вигляд пам'ятки галицько-волинської геральдики був, очевидно, подібний до зображення орла на одній із секцій парапету хорів Софії Київської, в якому професор Сергій Висоцький бачив герб Давньоруської держави [2, с. 118–119]. Певні геральдичні традиції Галицького князівства відображені у творах декоративно-прикладного мистецтва епохи правління Ярослава Осмомисла (1153–1187). Серед керамічних плиток, якими прикрашали підлоги і стіни храмів Галицької Русі, трапляються два типи геральдичних зображень орлів: як на чотирикутних полив'яних керамічних виробках, так і введені у подвійний рельєфний круг [10, с. 131–141]. У християнській іконографії орел символізував образ Ісуса Христа.

Рельєфні керамічні плитки з фігурами орла археологи відкрили тільки в княжому Галичі (урочище “Золотий Тік”, біля фундаментів Успенського собору, на місці храму-квадрифолю XII ст.), а також на одному з церквиськ літописного Василева на Буковині [20, с. 5] (рис. 2).

Орли у мозаїчному наборі значно більшого масштабу були зображені на керамічній підлозі в розкопаному археологом Богданом Томенчуком дерев'яному храмі-ротонді XII ст. на давньоруському городищі в Олешкові, що на Покутті [21, с. 95].

Сучасні дослідники стверджують, що храми, прикрашені керамічною плиткою з геральдичними зображеннями орла, були побудовані у Василеві та Олешкові спеціально для візантійського цесаревича Андроніка I Комніна, який утік від переслідувань імператора Мануїла I Комніна і знайшов притулок у 1163–1165 роках при дворі свого двоюрідного брата князя Ярослава Осмомисла в Галичі. Від галицького князя цесаревич отримав “декілька городів для піддержки” [12, с. 286]. Передбачаючи можливість утворення союзу Галицького князівства, Угорщини і половців проти Візантії, імператор змушений був погодитися на примирення зі своїм родичем – претендентом на престол. Андронік I Комнін став спочатку правителем Кілікії,

а в 1182 році підняв повстання проти імператора Олексія II Комніна, захопив Константинополь і став правителем Візантії.

Відомий російський історик Олександр Майоров стверджує, що двоголовий орел як символ держави поширився у Галицько-Волинській Русі в період правління Романа Мстиславича (1199–1205), а також у час князювання його сина Данила після перемоги в Ярославській битві (1245–1264). Цей геральдичний знак Роман Мстиславич запозичив у Візантії, після його одруження з дочкою візантійського імператора Ісаака II Ангела Єфросинією (Анною) [13, с. 605]. “Однозначно можна стверджувати, – доводить знавець геральдики А. Гречило, – що двоголовий орел на початку XV ст. був стабільним територіальним знаком на західноукраїнських землях: на прапорі Перемиської землі під час Грюнвальдської битви 1410 р. фігурував жовтий двоголовий орел під однією короною на синьому полотнищі” [5, с. 262].

Знак двоголового орла з Візантії поширився також на Болгарію, Сербію, Чорногорію, Албанію та Румунію. У зазначених країнах він став символом їх державності та незалежності.

Зображення двоголового орла можна побачити на монетах правителів турків-сельджуків і ханів Золотої Орди (рис. 3). У першій половині XV ст. двоголовий орел став геральдичним знаком священної Римської імперії, а з кінця того ж століття – символом влади московських правителів (рис. 4). За поширенішою версією, використання двоголового орла в геральдичній традиції московських царів пов'язане з одруженням великого князя Івана III із Зоєю (Софією) Палеолог, племінницею останнього візантійського імператора.

Особисті знаки галицько-волинських князів (тамги, тотеми) та геральдичні символи держави, якою вони керували на цю пору вивчені недостатньо, і це пов'язано зі свідомим знищенням, приховуванням або втратою історичних пам'яток. Наш пошук артефактів у музейних зібраннях та приватних колекціях дав змогу знайти цікаві історичні пам'ятки княжої доби з цієї тематики. В одній з приватних колекцій ми виявили невеликий бронзовий рельєф із зображенням двоголового орла в класичній геральдичній позі. Чудовий взірєць давньоруської металопластики (рис. 5) знайдено на городищі XII–XIII ст. у с. Шевченкове Галицького району Івано-Франківської області. Відкриття геральдичної пам'ятки поблизу церкви святого Пантелеймона є додатковим аргументом до твердження тих науковців (О. Головки, О. Мельничук, Б. Томенчук), які вважали, що фундатором цього храму був Роман Мстиславич

Кігтями лап орел утримує крила паралельно до тулуба. Його голови повернуті відповідно вліво і направо. Поверхня тулуба орла вкрита круглою лускою. Оповіті кільцями шия та тулуб свідчать про його прирученість. Подібні зображення двоголового орла на інших пам'ятках того періоду (рис. 6) дають підставу стверджувати, що зображений на рельєфі птах і є геральдичним знаком Галицько-Волинської Русі.

Бронзову пластину з рельєфним зображенням двоголового орла (рис. 7), знайдену також на західноукраїнських землях, продано у 2015 р. на аукціоні “Віоліті”. Орел на пластині зображений у візантійському стилі. На його крилах є трипелюсткові лінії. Форму цієї квітки має і хвіст. У Візантії цей знак вважали символом влади імператора, яку правитель отримав від Бога. На прирученість орла вказує кільце на шиї, за яке він був підвішений. Тулуб птаха вкритий дещо дрібнішою лускою. Зображення геральдичного символу виконано жвавіше, з численними декоративними елементами на тулубі, крилах та хвості птаха, голови орла трактовано без схематизації, а із збереженням натурального виразу. Все це свідчить, що в першій половині XIII ст. геральдична традиція Галицько-Волинської держави набула стійку мистецьку основу.

Таким чином, можна стверджувати, що бронзовий рельєф і бронзову пластину із зображенням двоголового орла використовували, відповідно, у Галицько-Волинській Русі та у Візантії як вірчий знак, котрим правителі делегували певним особам владні повноваження. Такий спосіб делегування влади посадовим особам практикували китайські імператори, монгольські і золотоординські хани. Владні знаки цих правителів містилися на дерев'яних дощечках, мідних, срібних або золотих пластинах. Тюркські народи називали вірчий знак пайза. Такі пластини-басми мали й мистецьку цінність, адже на їх поверхні були виконані зображення правителів і акуратний напис. Зокрема, в епоху правління Чингісхана чиновники найвищого рангу носили на поясі золоту пластину із зображенням тигрової голови. На ній

ієрогліфами було виведено: “Наказ подарованого небом імператора Чінгіса – провадити справу на свій розсуд”.

Золотоординські хани (царі) видавали подібні пайзи разом із грамотами (ярликами) своїм васалам – руським князям та митрополитам, у такий спосіб делегуючи їм свої владні повноваження. На цю пору відомо шість таких золотоординських документів.

Ознакою державного посадовця в середні віки на Волині служила позолочена півовальна бронзова нашивка, на якій відкарбовані “розквітлий” хрест та двоголовий орел з розкритими крилами (рис. 8). Голови орла розміщені відповідно над лівим і правим раменами хреста, а нижній кінець хреста є ніби тулубом птаха. Композиційно хрест та орел розміщені в середині дугоподібного двозуба. Ще раніше, до запровадження цього символу, геральдичним знаком князівства на Волині служив хрест із видовженими раменами (рис. 9).

Художньо-релігійний символ двоголового орла має східне походження. Найдавніші зображення належать до VII ст. до н. е. Вони виявлені в Малій Азії на території Хеттської держави. Один з кам'яних рельєфів II ст. до н. е. був відкритий в індійському місті Таксіла. Традиційне розміщення двоголових орлів над входами до східних храмів чи громадських споруд засвідчує те, що символіка пов'язана з ідеєю охорони правої і лівої сторін, яка зародилася в глибокій давнині та дожила до наших днів [3, с. 222].

Отже, культурне спілкування населення Галицько-Волинської Русі зі сусідніми народами й країнами сприяло утвердженню в державній символіці образу двоголового орла. Разом з тим, він став невід'ємним елементом різних галузей давньоруського декоративно-прикладного мистецтва, оскільки краса цього гордого птаха заворожувала мистецьку уяву місцевих художників, а для звичайних громадян орел був оберегом і захисником у всіх випадках життя.

Рис. 1. Свинцева підвіска римського періоду розміром 30х30 мм² з зображенням орла

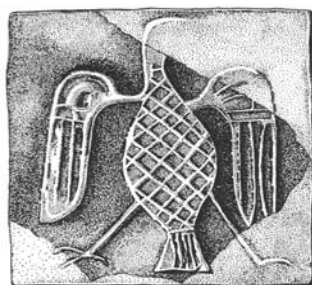

Рис. 2. Зображення орла на керамічній плитці з Василева. Івано-Франківський краєзнавчий музей (Івано-Франківськ, Україна)

Рис. 3. Аверс золотоординської монети 1270–1290 рр. Діаметр монети 20 мм

Рис. 4. Двоголовий орел на печатці Івана III (1497 р.). Російський державний архів давніх актів (Москва, Росія).

Рис. 5. Бронзовий барельєф двоголового орла розміром 58 x 50 x 8 см³. Приватна колекція

Рис. 6. Срібна підвіска з зображенням двоголового орла діаметром 30 мм. Приватна колекція

Рис. 7. Бронзова пластина з барельєфом двоголового орла розміром 68 x 50 x 6 мм³.
Продана на аукціоні "Віоліті" 2015 р.

Рис. 8. Позолочена півовальна бронзова пластина з зображенням хреста та двоголового орла розміром 30 x 40 мм².
Приватна колекція

Рис. 9. Мідна підвіска з хрестом та залишками позолоти розміром 28 x 28 мм².
Приватна колекція

ЛІТЕРАТУРА

1. Александрович В. Літописний монумент з орлом поблизу Холма / В. Александрович // Фортеця: збірник заповідника "Тустань": на пошану М. Рожка. – Львів : Камула, 2009. – Кн. I. – С. 90–102.
2. Висоцький С. О. Герб Київської Русі за часів Ярослава Мудрого / С. О. Висоцький // Старожитності Русі-України: збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 115–119.
3. Галкин Л. Л. Символика джучидских монет / Л. Л. Галкин // Проблемы советской археологии. – М. : Наука, 1978. – С. 219–229.
4. Гречило А. До генези герба Перемишльської землі / А. Гречило // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2002. – Вип. 6. – С. 80–83.
5. Гречило А. Становлення символів Руського королівства (друга половина XIII – початок XIV ст.): версії, міфи й традиція / А. Гречило // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 260–276.
6. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1992. – Т. II. – 634 с.
7. Иловайский Д. Даниил Романович Галицкий и начало Холма / Д. Иловайский // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П.Н. Батюшковым. – С. Петербургъ, 1885. – Вып 7 : Холмская Русь : (Люблинская и Седлецкая губ., Варшавского Генерал-Губернаторства). – С. 1– 12.
8. Ипатьевская летопись / Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Императорскою археографическою комиссиею. – М., 1908. – Т. 2. – 936 стб.
9. Котляр М. Галицько-Волинська Русь / М. Котляр. – К. : Видавничий дім "Альтернативи", 1998. – 336 с.
10. Крвавич Д. П. Українське мистецтво / Д. П. Крвавич, В. А. Овсійчук, С. О. Черепанова. – Львів : Світ, 2004. – Ч. 2. – 268 с.
11. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Друге видання, із змінами і доповненнями / І. Крип'якевич. – Львів, 1999. – 220 с.
12. Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – К. : Дніпро, 1990. – 591 с.
13. Майоров О. В. Галицько-волинський князь Роман Мстиславич. Володар, воїн, дипломат / О. В. Майоров. – Біла Церква, 2011. – Т. II. – 778 с.
14. Макаренко М. Скульптура й різьбярство Київської Русі передмонгольських часів / М. Макаренко // Київські збірники історії і археології, побуту й мистецтва. – К., 1930. – 36. I. – С. 88–92.
15. Некрасов А. И. Очерки по истории древнерусского зодчества XI–XVII века / А. И. Некрасов. – М., 1936. – 192 с.

16. Петрушевичь А. О городѣ Галичѣ за Луквою / А. Петрушевичь // Вѣстникъ Народного Дома. – Львовъ, 1887. – Ч. 50. – 59 с.
17. Пуцько В. Г. Літописне оповідання про місто Холм / В. Г. Пуцько // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 115–121.
18. Пшик В. Про перебування візантійського імператора Олексія III Ангела на Галицько-Волинських землях / В. Пшик // Республіканець. – 1994. – № 3–4. – С. 49–56.
19. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Ф. Софонович. – К. : Наукова думка, 1992. – 336 с.
20. Ткачук Т. М. Галицькі керамічні плитки із рельєфними зображеннями та гончарні клейма: каталог / Т. М. Ткачук, К. Л. Тимус. – Галич, 1997. – 60 с.
21. Томенчук Б. П. Дослідження дерев'яної ротонди на давньоруському городищі в Олешкові на Пруті / Б. П. Томенчук // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Львів, 1993. – Т. ССХХV. – С. 87–96.

REFERENCES

1. Aleksandrovych, V. (2009), The annalistic monument with an eagle near the Hill, *Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka "Tustan": na poshanu M. Rozhka* [Fortress: collection of nature reserve "Tustan", in honor of the M. Rozhok], Lviv, Kamula, book 1, pp. 90–102. (in Ukrainian).
2. Vysotskyi, S. O. (1994), Emblem of the Kievan Rus of days of Yaroslav Mudriy, *Starozhytnosti Rusi-Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats* [Antiquities of Russia-Ukraine: collection of scientific papers], Kyiv, Naukova dumka, pp. 115–119. (in Ukrainian).
3. Ghalkyn, L. L. (1978), Symbols of the Juchid coins, *Problemy sovetskoy arkheologii* [Problems of Soviet archeology], Moscow, Nauka, pp. 219–229. (in Russian)
4. Ghrechylo, A. (2002), By genesis of emblem Przemysl land, *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk* [Drohobych local history collection], Drohobych, vol. 6, pp. 80–83. (in Ukrainian).
5. Ghrechylo, A. (2008), Formation of symbols of Rus Kingdom (late XIII – early XIV cent.), versions, myths and tradition, *Doba korolia Danyla v nauksi, mystetstvi, literaturi* [Age of Daniel King in science, art, literature], Lviv, pp. 260–276. (in Ukrainian).
6. Hrushevskiy, M. (1992), *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus], Kyiv, Naukova dumka, vol. II. (in Ukrainian).
7. Ylovaiskyi, D. (1885), Daniel Halytskii y nachalo Kholma, *Pamyatniki russkoy stariny v zapadnikh guberniyakh. Kholm'skaya Rus'* [Monuments of Russian antiquities in the western provinces. Kholm Rus], St. Petersburg, vol. 7, pp. 3–18. (in Russian).
8. Ipatievskaya letopis', (1908), *Polnoe sobranie russkikh letopisey, izdannoe po vysochayshemu poveleniyu Imperatorskoyu arkheograficheskoyu komissieyu* [The complete collection of Russian chronicles, issued by the highest order of the Imperial Archaeographic Commission], Moscow, vol. 2. (in Russian).
9. Kotliar, M. (1998), *Halytsko-Volynska Rus* [Galicia-Volyn Rus], Kyiv, Vydavnychiy dim "Alternatyvy". (in Ukrainian).
10. Krvavych, D. P. Ovsiihuk, V. A., Cherepanova, S. O., (2004), *Ukrainske mystetstvo* [Ukrainian art], Lviv, Svit, part 2. (in Ukrainian).
11. Krypiakevych, I. (1999), *Halytsko-Volynske kniazivstvo. Druhe vydannia, iz zminamy i dopovnenniamy* [Galicia-Volyn principality. The second edition, with changes and additions], Lviv. (in Ukrainian).
12. *Litopys Ruskyi* [Chronicle of Ruses] (1990), For a Hypation list was translated L. Mahnovets, Kyiv, Dnipro. (in Ukrainian).
13. Mayorov, O. V. (2011), *Halytsko-volynskiy kniaz Roman Mstyslavych. Volodar, voyn, dyplomats* [Galicia-Volyn Prince Roman of Mstyslav. Lord, soldier, diplomat], Bila Tserkva, vol. II. (in Ukrainian).
14. Makarenko, M. (1930), Sculpture and carving of Kievan Rus of pre-Mongolian times, *Kyivski zbirnyky istorii i arkheologii, pobutu y mystetstva* [Kiev collections of history and archeology, life and art], Kyiv, coll. I, pp. 88–92. (in Ukrainian).

15. Nekrasov A. I. (1936), *Ocherki po istorii drevnerusskogo zodchestva XI–XVII veka* [Essays on the History of Old Russian Architecture of the 11th–17th century], Moscow. (in Russian).
16. Petrushevich, A. (1887), About the city of Galich for Lukvoya, *Vestnik Narodnogo Doma* [Bulletin of the People's House], Lviv, vol. 50 (in Ukrainian).
17. Putsko, V. G. (1997), The chronicle story about city Chelm, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], no 1, pp. 115–121. (in Ukrainian).
18. Pshyk, V. (1994), About stay of the Byzantine emperor Alexis III Angel in Galicia-Volyn lands, *Respublikanets* [Republican], no. 3–4, pp. 49–56. (in Ukrainian).
19. Sofonovych, F. (1992), *Khronika z litopystsiv starodavnikh* [Chronicles of ancient chroniclers], Kyiv, Naukova dumka. (in Ukrainian).
20. Tkachuk, T. M. and Tymus K. L. (1997), *Halytski keramichni plytky iz reliefnymy zobrazhenniamy ta honcharni kleima* [Galician ceramic tiles with relief images and pottery marks. Catalog], Ghalych. (in Ukrainian).
21. Tomenchuk, B. P. (1993), Research wooden rotunda in ancient settlement in Oleshkiv on Prut, *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni T. Shevchenka* [Notes of the Shevchenko Scientific Society], Lviv, vol. CCXXV, pp. 87–96. (in Ukrainian).